
THE ROLE OF KRASTYO KRASTEV AND ALEKSANDER BOZHINOV IN THE LITERARY LIFE OF BULGARIA IN THE END OF XIX AND THE BEGINNING OF XX CENTURY

Denitsa Mizinska

University of Library Studies and Information Technologies, Bulgaria, denitsa.1983@abv.bg

Abstract: The article examines the cultural situation in Bulgaria in the end of XIX and the beginning of XX century, as well as the role of Dr. Krastyo Krastev and Alexander Bozhinov in the literary life in our country. The emergence of the two literary associations, the goals they set for writing their publications, will be traced and their participation in the construction of the new Bulgarian literature will be analyzed.

After the Liberation, Bulgarian literature entered a new stage of its development. In the first years it is still more of a transition, moving from the Renaissance to the new reality. At the end of the 80s of the XIX century, the themes and motives associated with the national liberation struggles began to give way to everyday worries. New heroes appear - the rich parvenu, the politician, smug and thirsty for "feats" and others. At the turn of the XIX and XX centuries, with the entry of symbolism into Bulgarian literature, a turning point occurred in which collective and national values were replaced by individual humanistic values of the individual. The turning point was formulated by his theorist Dr. Krastev, the first modern Bulgarian critic with a comprehensive literary program aimed at modernizing and Europeanizing Bulgarian literature. The literary circle of the same name was formed around the magazine "Misal" edited by him. His works accept as a basic value for art not social commitment, but the spiritual autonomy of the individual. Their interest is focused on the moral problems of the individual, the psychological and ethical, with special attention paid to folklore as a source of themes and plots.

In the first years of the XX century the first issue of the humorous newspaper "Bulgaran" appeared in the literary space, which soon became one of the most significant humorous publications in the history of Bulgarian culture. The main organizer and author is Alexander Bozhinov, who previously collaborated in various magazines and newspapers, through his political cartoons, supplemented by short poetic or journalistic texts. Bozhinov's understanding of the public critical orientation of art and his absolute political independence made him related to other young artists such as Elin Pelin, Alexander Balabanov, Simeon Radev, Georgi Raichev and others. As a result, another creative circle was formed around the newspaper "Bulgaran", similar to the circle "Misal", which calls itself "Bulgarians", and its name emphasizes the tendency of its representatives, and especially Alexander Bozhinov, to caricature the native relations and manners, by using a variety of comedic forms and genres to comment on flaws, to attack vices with a negative impact on the modernizing community. The phenomenon "Bulgarian", with its essay line, plays no less important role than the magazine "Misal" in the construction of the literary life of Bulgaria.

Keywords: Aleksander Bozhinov, Bulgaran, Krastyo Krastev, Misal, literature.

РОЛЯТА НА КРЪСТЬО КРЪСТЕВ И АЛЕКСАНДЪР БОЖИНОВ В ЛИТЕРАТУРНИЯ ЖИВОТ НА БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX В.

Деница Мизинска

Университет по библиотекознание и информационни технологии, България, denitsa.1983@abv.bg

Резюме: В статията се разглежда културната обстановка в България в края на XIX и началото на XX в., както и ролята на д-р Кръстьо Кръстев и Александър Божинов в литературния живот у нас. Ще се проследи появата на двете литературни обединения, целите, които си поставят при списването на изданията си и ще се анализира участието им в изграждането на новата българска литература. След Освобождението, българската литература навлиза в нов етап от своето развитие. В първите години тя все още има по-скоро преходен характер, преминавайки от възрожденската епоха към новата реалност. В края на 80-те години на XIX в. темите и мотивите, свързани с националноосвободителните борби започват да отстъпват място на всекидневните грижи. Появяват се новите герои – забогателият парвеню, политиканът, самодоволен и жаден за „подвизи“ и др. На границата между XIX и XX в. с навлизането на символизма в българската литература настъпва прелом, при който колективните и национални ценности се заменят с индивидуалните хуманистични ценности на личността. Преломът е формулиран от своя теоретик д-р Кръстев, първия модерен български критик с цялостна литературна програма, целяща модернизация и европеизация на българската литература. Около редактираното от него сп. „Мисъл“ се формира и едноименния литературен

кръг. Дейците му приемат като основна ценност за изкуството не социалната ангажираност, а духовната автономия на личността. Интересът им е насочен към нравствените проблеми на индивида, към психологическото и етичното, като особено внимание се отделя на фолклора като извор на теми и сюжети. В първите години на XX век в литературното пространство се появява и първият брой на хумористичния вестник „Българан“, който много скоро се превръща в едно от най-значителните хумористични издания в историята на българската култура. Основен организатор и автор е Александър Божинов, който преди това сътрудничи в различни списания и вестници, чрез своите политически карикатури, допълнени с кратки поетични или публицистични текстове. Разбирането на Божинов за обществената критична насоченост на изкуството и абсолютната му политическа независимост го сродяват и с други млади творци като Елин Пелин, Александър Балабанов, Симеон Радев, Георги Райчев и др. В резултат около вестник „Българан“ се формира друг творчески кръг, по подобие на кръга „Мисъл, който нарича себе си „българановци“, като самото му име подчертава склонността на представителите му, и особено на Александър Божинов, към карикатурното изобразяване на родните взаимоотношения и нрави, чрез използване на разнообразие от комедийни форми и жанрове, за да коментират недостатъци, да атакуват пороци с негативно въздействие върху модернизиращата се общност. Явлението „Българан“, със своята есеистична линия изиграва не по-малко важна ролята от сп. „Мисъл“ в изграждането на литературния живот на България.

Ключови думи: Александър Божинов, Българан, Кръстьо Кръстев, Мисъл, литература.

1. КУЛТУРНАТА ОБСТАНОВКА В БЪЛГАРИЯ В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX В

Освобождението е епохално събитие, което променя из основи българския живот. Коренната промяна обхваща всички сфери на живота, като особено динамични са измененията в областта на литературата и културата. Редом с изграждането на националните културни институции – Висшето училище, Народната библиотека, Българска академия на науките, Народния театър и др. се осъществява и преход в българската литература. В първите няколко десетилетия тя изпълнява по-скоро социални и обществени ангажменти, наследени от възрожденската. Постепенно, обаче, тя започва да преминава към новата реалност. Темите и мотивите, свързани с националноосвободителните борби все повече започват да отстъпват място на всекидневните грижи и появилите се новите герои – забогателият парвеню, политиканът, самодоволен и жаден за „подвизи“ и др. В художествено отношение започва оформянето ѝ по форма и съдържание, изграждайки окончателно системата на литературните жанрове. Промените водят и до появата на новата българска интелигенция, хора на умствения труд, чрез които в България навлизат различни идеологически и политически течения и тенденции. (Хаджикосев, 2003). Това са децата на редица българи, изпратени да учат в чужбина след Освобождението, които се връщат в България с друго самочувствие и амбиции, и с различен поглед към бъдещето. Тяхна характерна черта е силният индивидуализъм, благодарение на който българската литература успява за много кратко време да преодолее изостаналостта. Един от най-изявените представители на тази нова класа е д-р Кръстьо Кръстев. В българската културна история той остава като първия професионален литературен критик след Освобождението, който през целия си творчески път следва естетиката на индивидуализма и ревностно защитава високите художествени ценности в нашата литература.

2. ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРОФЕСИОНАЛЕН КРИТИК И КРЪГА „МИСЪЛ“

Д-р Кръстьо Кръстев е роден в заможното семейство на Коте и Ефросина Кръстеви в гр. Пирот. След завършване на началното си образование в родния си град, той, заедно със семейството си, се мести в София и завършва Класическата гимназия. През 1885 г. заминава като студент в Лайпциг, където под влиянието на Вунд, Ницше, Лотце и др. оформя своите виждания. След три години Кръстев се завръща в България с титлата доктор по философия и надъхан с идеите на индивидуализма и естетизма, които не веднъж ще се появяват в неговите статии, трудове и рецензии. (Зарев, 1970). Тук той е назначен в Казанлък, като директор на Педагогическото училище. Освен, че чете лекции по психология и философия, той участва и като режисьор в местната театрална самодейност. Благодарение на него на сцената женските образи за първи път се изиграват от жени, а не от преоблечени мъже, както се е приемало до този момент. Д-р Кръстев участва и в редица други инициативи, като най-важната сред тях е образуването на учителско дружество, със собствен печатен орган – „Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“, който той сам редактира и списва. В същото време публикува материали и в други издания, като това е достатъчно да му извоюва славата на литературен критик. В своите статии той е безпощаден към неграмотността, невежеството и глупостта. Изключително критично се изказва срещу преводната литература, както и срещу българските преводачи. Също тъй безпощаден е и към оригиналната литература. Като истински критик, той се опитва да разглежда литературата изцяло, като обръща перото си не само към периферията, ами и към едни от по-значимите имена. Тези му статии се появяват след преместването му от Казанлък в София, в

редактираното от него сп. „Критика“. Тук също показва своята непримиримост по отношение на профанирането и опошляването на изкуството, като призовава писателите да бъдат непримирими към пороците в живота и да ги изобличават смело и открито. (Зарев, 1970). За да продължи изпълнението на своята програма за естетическо просвещаване и за духовно издигане на българския читател критикът се нуждае и от съответната печатна трибуна. Натрупал вече известен опит с издаването на „Литературно-научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“ и сп. „Критика“, Кръстев пристъпва към своето историческо дело – списването на сп. „Мисъл“. То събира около себе си един кръг от млади и талантиливи автори, от различни литературни групи и направления, обединени от възгледите си за бъдещото развитие на родната литература. В първите му години, когато то е още с еклектичен характер, на страниците му се появяват както преводи на модерни западноевропейски писатели и философи, така и на български такива, принадлежащи към реалистичното направление в българската литература. Постепенно, особено след завръщането на Пенчо Славейков от Германия и приобщаването му към редакцията, списанието започва да променя характера си. Така в началото на новия век първият у нас литературен кръг – кръгът „Мисъл“, оформил се около списанието и основаващ се на чисто естетическа почва, е вече факт. Той включва К. Кръстев, П. П. Славейков, П. Яворов и П. Ю. Тодоров., станали известни като „голямата четворка“. Задачата, която си поставят е да модернизират българската литература по западноевропейския модел на индивидуализма и модернизма. Кръстьо Кръстев и Пенчо Славейков започват агресивно да налагат своите възгледи, започват и да налагат, и утвърждават млади творци, чиято поезика максимално се доближава до представите им за новото изкуство. Ярък пример за това е и самият Пенчо Славейков, с който уж случайно се запознават, но това запознанство се превръща в близко приятелство за цял живот. Пръв Кръстев вижда таланта му и започва да го налага на страниците на сп. „Мисъл“, независимо, че чрез тези му действия си навлича много вражди. Друго тяхно откритие е неизвестният Крачолов, който след идването си в София, и прекръстването му, става познатия ни Яворов. (Стаматов, 1987). Също така Кръстев открива и творчеството на Петко Ю. Тодоров за българската литература. И ако първоначално в сп. „Мисъл“ той написва една остра рецензия за разказа „Певец“, то постепенно между тях се установяват трайни приятелски чувства и дълготрайна дружба. (Стаматов, 1987) Така през редакцията на „Мисъл“ минават почти всички наши писатели от онази епоха като Ст. Михайловски, Г. Стаматов, К. Христов, Ц. Церковски, Боян Пенев, Владимир Василев и др., а сп. „Мисъл“, както и сформиралото се около него едноименно обединение, дават нова насока на литературните търсения, издигайки българската литература до нивото на европейската и ставайки център в културния живот на България.

3. БАЩАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КАРИКАТУРА И „БЪЛГАРАН“

Александър Божинов е смятан за основател на карикатурата като изкуство в България. Съзателят на българската художествена карикатура е роден на 24.02.1878 г. в Свищов. Започва да рисува от дете, привлечен от смешното и опакото. За това допринася и богатата библиотека на баща му, който получава много чужди илюстрирани списания. След откриването на Държавното рисувателно училище, Александър Божинов решава, че иска да учи изкуство и се явява на приемните изпити. Не е приет, но след преразглеждане на решението на комисията, под влиянието на проф. Иван Шишманов, Божинов започва своето обучение. В следващите години младият художник рисува непрекъснато, като публикува свои карикатури в почти всички столични вестници. Под четката и молива му излизат редица маслени шаржови портрети на артисти и интелектуалци, маслена живопис, пейзажи, сцени от градския бит, натюрморти, интериори, стенописи. Негови теми са злободневните въпроси на нашето общество, гнилото и пошлото в живота и най-вече в силните на деня. Почти няма важно събитие в политическия, художествения, културния или частния живот, който той да не е илюстрирал чрез карикатурите си. На страниците на редактирания от него в. „Българан“ се появяват образите на ген. Рачо Петров, Никола Генадиев, Михаил Маджаров, Александър Малинов, Михаил Такев и др., с всички техни слабости, които той изтъква. (Коларов, 2019). Вестникът засяга различни теми както външно- и вътрешнополитически, така и социални, културни, литературни, философски, битови и др. Постоянна тема са ролята на двореца в политическия климат, лакейството, службогонството, кариеризмът, гешефтите и др. (Георгиева, 2018). Шаржът също е широко застъпен при списване на вестника. Като вид хумор, приятелски настроен, с него не се цели обида на личността, а само нейното отличаване от тълпата. Най-често шаржирани, на страниците на „Българан“ са представителите на театралното изкуство, тъй като към актьорското съсловие имало повишен интерес, заради публичността на професията им. (Георгиева, 2018). Те са новите културни герои на младата нация, която се приобщава към съвременна Европа. Във вестника, макар и по-рядко, присъстват и изображения, свързани с литературата, тъй като в годините на „Българан“ има смяна на идеите и теченията. Но все пак основното място в хумористичното издание е запазено за Александър Божинов. Неговите политически

карикатури не остават незабелязани, но освен приятели, с тях той си спечелва и много врагове. Заради своя карикатура на един от преподавателите си, той е изгонен от рисуващото училище, а също така през целия си живот много пъти застава на подсъдимата скамейка и лежи в затвора, заради обидата към Царя. С идването на 9 септември 1944 г. животът на художника се променя. Арестуван и изправен пред Народния съд, той лежи в затвора заедно с негови приятели и колеги. Благодарение, обаче, на защитата на друг известен български художник и карикатурист - Илия Бешков, той е освободен. (Божинов, 2017). През следващите години, макар и на преклонна възраст продължава да твори, но под натиска на политическата цензура настъпва промяна в творчеството му. Основна тема в него стават мирът и типичните идеализирани образи на трудовия герой.

Освен като карикатурист Александър Божинов е познат и като даровит поет, фейлетонист и писател. Негови стихове, епиграми, хуморески или политически фейлетони, макар и не толкова популярни като карикатурите му, също се публикуват на страниците на „Българан“ и се радват на интерес от страна на публиката. Андрей Протич, в своя статия, прави извода, че след като Божинов се заема с редакцията на вестника, изданието постепенно променя своя характер, тъй като с него на страниците му започват да се извяват и нови лица като Елин Пелин, Яворов, Андрейчин, П. Ю. Годоров, Церковски и много други. Наред с пародиите в поезията започват да се публикуват материали от сътрудниците и редакторите под формата на политически закачки и дразнения, а от самия Божинов - проза и поезия под различни псевдоними (Lumpdcius, Orlando, Не съм аз, Гений № 3 и др.). Тази промяна извежда вестника извън границите на хумора и му придава един по-литературно-художествен характер. В резултат около вестника се формира друг творчески кръг от млади творци, по подобие на кръга „Мисъл, току-що започнали кариерата си писатели, които стават и неразделни приятели. След първата вечеринка, която дават в „Славянска беседа“, тази група придобива името „българановци“. В нея участват Елин Пелин, основателите на вестник „Българан“ Силянов и Кипров, Ал. Балабанов, Андрей Протич, Пейо Яворов, П. Морозов, Сава Огнянов, Васил Кирков, Петър Нейков, Петър Паспалев и др. Участниците в кръга придобиват славата на бохеми, а за гуляите и забавленията им говори цяла София. Самото наименование „подчертава склонността на неговите представители, с водещата роля на Божинов, към карикатурното изобразяване на родните взаимоотношения и нрави, като използват разнообразие от комедийни форми и жанрове за да коментират недостатъци, да атакуват пороци с негативно въздействие върху модернизиратата се общност. Те не са се съмнявали в значимостта и непреходността на своето дело и тъкмо по тази причина съставят и издават своя знаменит „Литературен сборник на Българановците“, който се превръща в запомнящо се събитие в първото десетилетие на ХХ век.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение можем да кажем, че в новата културна среда, която се оформя в последното десетилетие на ХІХ и началото на ХХ в. сп. „Мисъл“ и в. „Българан“ заемат водещо място. Кръгът, оформил се около едноименното списание, си поставя за цел да модернизира и европеизира българската литература, като създава една естетическа платформа, по която да се ръководят и учат бъдещите литературни творци. Освен това д-р К. Кръстев и съмишлениците му откриват пътя на символизма и другите модерни течения, които ще се появят в следващите години на ХХ в. В същото време, проследявайки творческия път на в. „Българан“ виждаме, че той става ново културно средище, с хумористична насоченост, и поставя начало на една нова етико-естетична вълна в българската култура, която все още не е разработена обстойно и не е оценена достойно. Но все пак модерността, която вестника и кръга, сформирал се около него, внася в живота на българите е била не по-малко необходима, от ролята, която е отредена на кръга „Мисъл“.

БЛАГОДАРНОСТИ

Статията е резултат от проучване по проект КП-06-Н40/2 от 10.12.2019, на тема: "Между комичното и трагичното - Александър Божинов (Карикатурист, военен фотограф и писател)".

ЛИТЕРАТУРА

- Божинов, А. (2017). Минали дни. София, Издателство: Изток-Запад
- Георгиева, М. (2018). Образи на изкуствата, творчеството, твореца във в. „Българан“ (1904-1909) – карикатурната рецепция. // Пресичане на границите в изкуствата: отвъд модерното и постмодерното. София. с. 257-269.
- Георгиева, М. (2018). България, Балканите, Европа в международния поглед на я. „Българан“ (1904-1909) – политики и представи. //Изкуството в Европа: модели и идентичности. София. с. 93-108.

- Добрева, В., Янкова, И., Любенова, Л., & Бужашка, Б. (2020). Културни знаци на новоосвободената национална държава (XIX – XX век), отразени в спомените на големия български художник Александър Божинов.//Общество на знанието и хуманизмът на XXI век, София, Академично издателство „За буквите – О писменах“,с. 200-210
- Зарев, П. (1970). История на българската литература. Т.3. София. Изд. на БАН.
- Зарев, П. (1981). Литературна история. Т.1. София. Изд. Български писател.
- Коларов, С. (2019). Елин Пелин, българановците и смеха. Литературен свят, 116(XI)
- Коларов, С. (2019). Самобитен творец с ярко хумористично виждане. Литературен свят, 115(XI). <https://literaturensviat.com/?p=157178>
- Стаматов, Л. (1987). Д-р К. Кръстев. Личност и критическа съдба. с.217
- Хаджикосев, Р. (2003). История на българската литература (1878-1918). Универс. изд. в Букурещ.